

ZAKARIÁS ILDIKÓ

Identifikációs narratívák Magyarországra áttelepült erdélyi diplomások élettörténeteiben*

Tanulmányomban egy 2005–2007 között végzett kvalitatív kutatás eredményeit ismertetem, amelynek alanyai a rendszerváltás környékén Erdélyből Magyarországra települt diplomások voltak. A kutatás során az önazonosság-képződés folyamatait vizsgáltam az élettörténeteken, és az élettörténetekbe ágyazódott vándorlástörténeteket keresztül.

Richard Jenkins szerint a szociális identitás sok szereplő együttes cselekvésének eredményeként, azonosulások és azonosítások dialektikus folyamatában jön létre. A szimbolikus határok megvonása során az embereket kategóriákba soroljuk, és ezekhez a kategóriákhoz azonosságokat és különbözőségeket rendelünk. Noha a hatalmi egyenlőtlenségek jelentősen leszűkítik az így létrehozható lehetséges csoportdefiníciókat, a szereplőknek mindig módjukban áll ezeket a domináns társadalmi képzeteket befolyásolni, alakítani. Éppen ezért Jenkins az azonosság-önazonosság jelenségeit inkább identifikációként, semmint identitásként nevezi meg, jobban hangsúlyozandó, hogy inkább folyamatokról és nem statikus állapotokról érdemes az azonosság-különbözőség viszonyrendszerében gondolkodni.¹ Jon Fox hasonló megközelítésben vizsgálta az etnikailag szegmentált munkaerőpiacon boldogulást kereső erdélyi vendégmunkások identifikációs narratíváit. Tapasztalatai szerint

* Jelen tanulmány a szerző 2007-ben írt szakdolgozatának rövidített változata. Segítségükért köszönettel tartozom Feischmidt Margitnak, Neumann Eszternek és Sik Domonkosnak.

¹ Jenkins, Richard: *Social Identity*. 2nd ed. London, Routledge, 2004. 19–28.

a munkaerőpiaci helyzet egyenlőtlenségei és a két ország hivatalos kultúrájának eltérései az azonosság és másság magyarországiakat és erdélyieket elválasztó képzeteit hozzák létre. A vendégmunkások a különbségeket etnikai kategóriákban értelmezik, ami részben az erdélyi magyar kisebbségi társadalom átetnicizált közéleti diskurzusaival, valamint a magyar politikai szereplők ambivalens diskurzusaival magyarázható.² Az erdélyi magyarokat és a magyarországiakat elkülönítő etnikus kategóriákról írt Feischmidt Margit is a román–magyar határátlépés történeteiről szóló tanulmányában.³ Pulay Gergely szintén romániai vendégmunkások identifikációs stratégiáit vizsgálta, rámutatott az idegen állampolgárságból adódó egyenlőtlen munkaerőpiaci helyzet szerepére az etnikai azonosulás és elkülönöződés folyamataiban.⁴

Dolgozatomban én is a szimbolikus határképzés mechanizmusait vizsgálom Budapesten élő erdélyi származásúak vándorlástörténeteiben. Míg az említett szerzők főként vendégmunkásokra koncentráltak, addig jelen tanulmány fókuszában az 1990-es évek fordulóján Magyarországra áttelepült diplomások élettörténetei állnak. A kutatás során arra kerestem a választ, hogy interjúalanyaim – a közös kultúrnemzeti hovatartozás ellenére – mennyiben különítik el magukat a befogadó közegtől, és ha igen, milyen formában. A különböző élethelyzetekben a vándorlás számos értelmezése lehetséges: a vándor önmagát felismerheti mint állampolgárságában különbözőt; mint keletről nyugatra, vidékről nagyvárosba érkezőt; vagy akár mint helyi társadalmak között közlekedőt. Fox és Pulay úgy vélték, hogy a vendégmunkások a különbségeket etnikus kategóriák segítségével értelmezték, az erdélyiséget a jobb, igazabb magyarsággal kapcsolták össze. Ehhez képest érdekes kérdés, hogy vajon diplomás interjúalanyaink esetében visszaköszönnek-e a vendégmunkások körében fellelhető reprezentációk, vagy ha nem, milyen alternatív identifikációk jelennek meg.

Az azonosság–különbözőség képzeteit azon tapasztalatok kontextusában érdemes vizsgálni, amelyek életre hívják e képzeteket, amelyeknek

² Jon Fox: National identities on the move: Transylvanian Hungarian labour migrants in Hungary. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 29, no. 3, 2003. 449–466.

³ Feischmidt Margit: A határ és a román stigma. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Budapest, Akadémiai, 2005. 43–58.

⁴ Pulay Gergő: Etnicitás, állampolgárság és munkaerőpiaci kategorizáció. *Regio*, 2006. 2. sz. 25–42.

értelmezéseként ezek az önazonosságok és kategóriák (vagy inkább önazonosítások és kategorizációk) megjelennek. Az említett elemzésekben az erdélyiek és magyarországiak különbözőségének képzete jelentős részben a vendégmunkások idegen állampolgárságához, és az abból adódó munkaerőpiaci egyenlőtlenségekhez köthető. A bizonytalan jogi helyzetben a munkások munkaadóikkal szemben kiszolgáltatottá válnak, megaláztatások tárgyává lesznek; a magyarországi munkavállalók körében pedig az alacsonyabb béreik, és a csökkenő munkalehetőségek miatt érzett félelem gerjesztenek ellenszenvet. Az elutasítások feloldását a vendégmunkások elszigeteltsége is akadályozza: a munkahelyeken többnyire erdélyiek dolgoznak együtt, a szálláshelyek pedig gyakran vendégmunkás-lakások.⁵

Az áttelepült diplomások társadalmi státuszuk, munkaerőpiaci helyzetük, és kapcsolati hálójuk tekintetében is különböznek az időszaki migráns vendégmunkásoktól: másfajta kibocsátó környezetből indulnak, és másfajta befogadó környezetbe érkeznek. Amennyiben sikerült képzettségüknek megfelelően elhelyezkedni – márpedig ez a diplomások esetében valószínűbb, mint más csoportokban⁶ – sem az alacsony státuszú munka, sem munkaerőpiaci és lakóhelyi elszigeteltség nehézségeivel nem kellett megküzdeniük; az 1990-es évek elejének kevésbé szigorú bevándorlási szabályozása következtében pedig a magyar állampolgárság megszerzése is kisebb akadályt, kiszolgáltatottságot jelentett a munkaerőpiacon.⁷ Feltehetjük a kérdést: ilyen eltérő körülmények között mennyiben jelennek meg hasonló reprezentációk; a szegmentált munkaerőpiaci környezet hiányában milyen magyarázatokat találunk a hasonlóságokra, illetve milyen egyéni és társadalmi tényezők magyarázhatják az identitásnarratívák különbségeit?

Az Erdélyből áttelepülők migrációs tapasztalatairól az 1990-es évek közepéig több kvantitatív kutatáson alapuló tanulmány is született.⁸ Gödri Irén 1998-as tanulmányában Romániából Magyarországra települt

⁵ Fox (2003) i. m.; Pulay (2006) i. m.

⁶ Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon*. Püski, Budapest, 1997. 143.

⁷ Tóth Judit: Kívánatos immigránsok? Az állampolgársági és idegenrendészeti törvényről. In: Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* Budapest, MTA PTI. Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1994. 98–110.

⁸ Tóth (1997) i. m.; Szakáts Mária Erzsébet: Az Erdélyből áttelepült magyarok otthonképe. In: Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA PTI, 1996. 91–126.

értelmiségiek migrációs motivációit vizsgálta kvalitatív módszerekkel.⁹ Az utóbbi tíz évben – az áttelepülők számának csökkenését és stabilizálódását követően – azonban a jelenség kikerült a tudományos érdeklődés középpontjából. Gödri és Tóth 2002-es hiánypótló felmérése a környező országokból érkező, többségében magyar nemzetiségű bevándorlók¹⁰ társadalmi-gazdasági helyzetéről, beilleszkedéséről rajzolt átfogó keresztmetszeti képet, a kérdőíves módszertan azonban nem adott lehetőséget arra, hogy az identitásalkotás kérdéseiről finomabb felbontású képet kapjunk. 2002-ben Kovács Éva és Melegh Attila elemezte az áttelepültek identitásnarratíváit, felfigyelve az etnicitás fogalmaiba ágyazott migrációs elbeszélésekre.¹¹

Hozzájuk hasonlóan én is élettörténeti elbeszéléseket elemeztem. Olyan budapesti embereket kerestem, akik 1989 és 1991 közt önállóan, felnőttként (legalább 25 évesen) települtek át Magyarországra.¹² Rész-

⁹ Gödri Irén: Romániai magyar értelmiségiek kivándorlásának motivációs háttere és ideológiai vonatkozásai. *Regio*, 1998, 3. sz. 75–99.

¹⁰ A vizsgálat célpopulációja a környező országokból érkezett 2002-ben bevándorolt státuszt kapott egyének csoportja, akik 92%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3. Budapest, 2005.

¹¹ A szerzők etnocentrikus vándorlásnarratívának nevezték el azokat az elbeszéléseket, amelyekben a vándorlás az etnikai identitás megőrzésével illetve elvesztésével kapcsolódik össze. Kovács Éva – Melegh Attila: „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is. Vándorlástörténetek Erdély, Ausztria és Magyarország háromszögében. In: Sik Endre (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA PTI, Budapest, 2000. 93–154.

¹² Ez az időszak több szempontból is viszonylag homogénnek tekinthető: a kilépés időbeli struktúrája (Kiss Tamás – Csata Zsombor: Migrációs potenciál Erdélyben. *Erdélyi Társadalom* 2003. 2. sz. 7–38.; Horváth István: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk* (2) 2002. 31–48.), az áttelepedés motivációi (Horváth i. m.; Gödri – Tóth i. m. 72–73.), a magyar állam befogadási hajlandósága, a kibocsátó és fogadó társadalom attitűdjei (Enyedi Zsolt – Fábíán Zoltán – Sik Endre: Nőttek-e az előítéletek Magyarországon? In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport – 2004*. TÁRKI, Budapest, 2004.) az 1990-es évek elejéig hasonló mintázatot mutat. Anélkül, hogy megfelelkezni arról, hogy a 89–91 közötti időszakot kettévágja a rendszerváltás cezúrája (melynek hatásaival ebben a kutatásban nem tudtam külön foglalkozni), úgy gondolom, hogy a vizsgált időszakot, a felsorolt szempontok szerint egységesnek tekinthetjük. Ezt támasztja alá az is, hogy az áttelepedési hullám ekkor tetőzött (Horváth i. m.; Hárs Ágnes: Népeségmozgások Magyarországon a XXI. század küszöbén. In: Lukács Éva – Király Miklós (szerk.): *Migráció és Európai Unió*. AduPrint, Budapest, 2001.). Az életkori

vevő megfigyelést folytattam, illetve hét interjút készítettem egy erdélyi migránsokat tömörítő budapesti szervezet diplomás tagjaival.¹³ További kilenc interjúalanyomat az iwiw internetes kapcsolatépítő honlapon keresztül kerestem meg.¹⁴ A két különböző csatorna az áttelepültek eltérő csoportjához vezetett el: míg a migráns szervezeten keresztül olyan emberek engedtek életükbe betekintést, akik nem szakadtak el a migráns közösségektől, az iwiw segítségével a migráns hálózatokhoz nem kötődő beszélgetőtársakhoz is jutottam.¹⁵

Kutatásom során két kérdésből indultam ki. Elsőként arra voltam kíváncsi, hogy az áttelepülők mennyiben ismerik fel magukat a befogadó közegtől különbözőként, és ha igen, milyen formában (ez lehet az állampolgárság, földrajzi származás, etnicitás, lokális identitások). Másrészt azt próbáltam feltárni, hogy mi a szerepük e kategóriáknak az elmesélt történetekben és az identitásképzésben. A vándorlástörténeteknek, és a rajtuk keresztül létrejövő kollektív identifikációs formáknak kettős szerepét vizsgáltuk. Egyrészt tudósítanak arról, hogy a beszélő hogyan látja a folyamatot, amely során új lakhelyén gyökeret eresztett: megteremtette a létfeltételeit és a megélhetését, létrehozta új társas kapcsolatait, alkalmazkodott új értékekhez, normákhoz, kialakult otthonosság-érzete. Tükrözi tehát az új környezetbe való beilleszkedésének egy szubjektív tapasztalatát. Kiinduló hipotézisem tehát az volt, hogy az egyéni életeseemények, az új társadalmi környezetben való boldogulás, annak siker-keudarcai kapcsolatban lesznek azzal, ahogyan az egyének a kollektív

megkötés is szükségesnek mutatkozott, hiszen az alkalmazkodás, beilleszkedés folyamatai generációnként gyökeresen eltérnek – a generációs különbségek elemzése szintén meghaladta volna a vizsgálat kereteit. Fontos volt továbbá, hogy Budapest legyen a lakhely, ugyanis a beilleszkedés jelenségei feltehetőleg egy kisebb település esetében jelentősen eltérnek – ennek vizsgálata egy külön kutatás tárgyát képezhetné.

- ¹³ Jelenlegi, vagy nyugdíjazásuk előtti legutolsó foglalkozásuk alapján vegyészek, gépész-, és villamosmérnökök, illetve egyikük tanár.
- ¹⁴ Az iwiw keresőjében a román nyelvtudásra és a budapesti lakcímre rákeresve az összes megjelenő azonosítóra elküldtem egy felkérő levelet (amely az áttelepedési időszak kritériumát is tartalmazta), a pozitívan válaszolók kb. felével sikerült interjút készíteni.
- ¹⁵ Az iwiw-en keresztül főként 55 év alattiak kerültek be a vizsgálatba; foglalkozásuk szerint főként számítástechnikai szakemberek, mérnökök (3 informatikus, 2 gépész-mérnök, egy építész), valamint egy orvos, egy szociális munkás és egy tanár.

kategóriákat használják.¹⁶ Másrészt azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ezekről a tapasztalatokról retrospektíven értesülünk az áttelepülést követően másfél évtized elteltével. Ez azt jelenti, hogy valójában arról kapunk képet, hogy a jelen perspektívájából konstruált élettörténetben hogyan jelenik meg a vándorlástörténet, illetve az általa létrehozott kollektív kategorizációs formák. Az élettörténetbe ágyazott vándorlástörténet tehát nem csupán a beilleszkedés szubjektív tapasztalatának a lenyomata, hanem egy olyan eszköz, vonatkoztatási keret, amely segítségével az interjúalanyok nem migráció-specifikus tapasztalatai is elbeszélésre, értelmezésre kerülhetnek.¹⁷

A fentiek tükrében elsőként megvizsgálom, hogy az 1990-es évek elején Magyarországra települő diplomás interjúalanyaim hogyan látják magukat a munka világában: a munkaerőpiaci egyenlőtlenségek mennyiben részei az élettörténeteknek, illetve mennyire jelenik meg a kiszolgáltatottság és létbizonytalanság tapasztalata. Látható lesz, hogy szinte kizárólag sikertörténeteket mutatnak be: munkával, munkahelyi interakciókkal kapcsolatos történeteik szakmai sikereik és elismerésük és/vagy sikeres anyagi boldogulásuk lenyomatai.

A vándorlástörténetek jelentős részében a tartós munkaerőpiaci egyenlőtlenségek tapasztalata nélkül is megjelennek az erdélyieket a magyarországiaktól elválasztó narratívák. A második részben megpróbálom rekonstruálni, hogy a munka világába sikeresen beilleszkedve hogyan teremthetnek meg mégis ezek a szimbolikus határok. Ígyek-

¹⁶ A beilleszkedés, és főleg az integráció/asszimiláció többszörösen terhelt fogalmak a migráció-szociológiában. (Lásd. pl. Adrian Favell: *Integration policy and integration research in Europe: a review and critique*. In: T. Alexander Aleinikoff – Doug Klusmeyer (eds.): *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*. Washington, DC, Brookings Institute – Carnegie Endowment for International Peace, 2000. 349–399.) Jelen dolgozat szemlélete szerint beilleszkedni nem egy, nemzetállami keretben elképzelt társadalomba lehet, hanem bizonyos intézményekbe, szervezetekbe, kapcsolathálókbá, szubkultúrákba; átvéve és ugyanakkor alakítva azokat a normákat és magatartásmintákat, amelyek a bennük való részvételhez szükségesek. Ennek megfelelően ebben a tágabb értelemben a beilleszkedés nem feltétlenül migráció-specifikus fogalom. Mégis indokolt a migráció esetén hangsúlyosan problematizálni, mivel a lakóhely-váltás esetén a beilleszkedések problémája átfogóan, halmozottan jelentkezik.

¹⁷ Ezen kutatási kérdések vizsgálatára félig strukturált interjúk készítése látszott alkalmasnak. Az interjú első lépéseként a migráció témájának megjelölésével életemek elmesélésére kértem a beszélőt; ezt követően a kutatás által kiemelt témákra részletesebben is visszakérdeztem.

szem feltérképezni, hogy milyen egyéni és társadalmi tényezők befolyásolhatják az azonosság és különbözőség felismerését, és azt, hogy ezek milyen keretben kerülnek bemutatásra.

Anyagi boldogulás, szakmai fejlődés

Durkheimnek *A társadalmi munkamegosztásról* c. könyve óta a szociológia egyik alaptézise, hogy az egyének a munka világán keresztül ágyazódnak be a modern társadalmakba. Noha az utóbbi évtizedek egyik nagy szociológiai vitája azt boncolgatja, hogy vajon a nyugati társadalmak középosztálya számára a munka mennyiben maradt meg társadalmi kulskategóriának, és milyen szerepet tölthet be az egyén koherens élettörténetének és énképének megalkotásában, az továbbra is bizonyos, hogy jelentős részben meghatározza az egyén identitását, a módot, ahogy saját magára, életére, illetve a társas környezetére tekint.¹⁸ Elsőként azt vesszük szemügyre, hogy interjúalanyainkat milyen tapasztalatok érték életük során a munka világában, e tapasztalatokat miként értelmezik, illesztik be egyéni élettörténetükbe. A történetek elemzése során nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy interjúalanyaink az 1990-es évek fordulóján kettős átmenetet éltek át: egyrészt az államszocializmus – kapitalista piacgazdaság átmenetét, másrészt az áttelepülés jelentette átmenetet.

Az interjúalanyok mindannyian egyetemet, vagy főiskolát végeztek. Főként műszaki értelmiségiek, de van köztük orvos, szociális munkás és tanár is. Az iskola elvégzése után mindannyian munkába álltak, és az 1980-as évek végéig végzettségüknek megfelelő pozíciót töltöttek be az iparban, az oktatásban vagy az egészségügyben. Az 1990-es évek elején, a szocialista ipar leépülése miatt vagy önszántukból, bízva a piacgazdaság feltároló lehetőségeiben (egyesek még az áttelepülés előtt, mások csak utána) bizonytalan munkaerőpiaci helyzetbe kerültek. Ebben a helyzetben volt, aki az eredeti szakmájában próbált boldogulni, és volt olyan is, aki újabb képesítéseket szerzett, vagy új szakmát választott. Amint azt a következőkből látni fogjuk, interjúalanyaink többsége úgy érzi, hogy mindezt sikeresen tette. Néhány kivételtől eltekintve a foglalkozási/

¹⁸ Claus Offe: *Work: The Key Sociological Category?* In: Claus Offe: *Disorganized Capitalism*. Cambridge, The MIT Press, 1985. 129–150; Schnapper, Dominique – Petit, Philippe: *Contre la fin du travail*. Textuel, Paris, 1997.

munkavállalói történeteket sikertörténetekként mesélik el, méghozzá az egyéni boldogulás sikertörténeteiként.¹⁹

Az esetek legnagyobb részében (12 esetben) olyan „karriertörténeteket” találunk, melyekben a munka- és munkahely-változtatások során egyre előnyösebb munkaerőpiaci helyzetbe került az elbeszélő. A fejlődés-történeti narratívákat előadó interjúalanyaink elégedetten számoltak be karriertörténetükről, a jelenben sikeresként mutatták be magukat és történeteikben a siker általában egy lineáris fejlődéstörténet végállomása.²⁰

Leggyakrabban interjúalanyaink magukat szakértőként, elismert munkaerőként mutatták be. Adott munkakörbeni nélkülözhetetlenségükről, a munkahelyi ranglétrán elfoglalt előkelő helyről és szakmai elismertségről szóló történetek jellemezték ezeket az önbemutatókat. A munkával kapcsolatos sikernarratívák másik fajtája az anyagi boldogulás, a jó kereset, a jó élet anyagi lehetőségeinek megteremtéséről szolt. Egy esetben a sikerességről szóló történetnek részét képezi a hivatástudat, a küldetés-szerep, és annak sikeres betöltése.

A munka világában történő változások vizsgálatával párhuzamosan azt is megfigyelhetjük, hogy az áttelepülés hogyan illeszkedik a történetbe: mennyire jelent törést, cezúrát, vagy éppen ellenkezőleg, hogyan simul bele a munkáról szőtt élettörténet folytonosságába. A történetek többségében a migráció egy töréspontot jelöl. Interjúinkban ennek két lehetséges oka merült fel: vagy azért, mert a munkanélküliség és szegénység tapasztalatát vonja maga után, vagy azért, mert a szakmai hozzá-

¹⁹ A magas iskolázottság mellett ezt részben magyarázza, hogy 15 évig Magyarországon élni önmagában előfeltételezi, hogy sikerült egzisztenciális alapokat lerakni – valószínűsíthetjük, hogy azok többsége, akiknek ez nem sikerült, még az 1990-es évek elején vagy tovább vándoroltak, vagy visszatértek Erdélybe. A bevándorlók kibocsátó társadalomba visszatérő, vagy más országokba továbbvándorló mozgásáról pontos adatok nem ismertek.

²⁰ Voltak azonban ettől eltérő felépítésű narratívák is. Három esetben nem találtam a foglalkozási mezőben értelmezhető karriertörténetet. Ezek közül két interjúalany vagy olyan vándor-történetként meséli el munkáinak történetét, melyben a térbeli helyváltoztatás a munkával kapcsolatos siker-kudarccal szemponthoz nélkül kerül elbeszélésre, vagy pedig olyan boldogulás-történetként, melyben már a pusztán létfenntartás biztosítása a sikeresség élményét nyújtotta, így itt időbeli fejlődésről nem esett szó. Egy harmadik interjúalanyunk számára a munkával kapcsolatos történetek nem állnak össze az idődimenzió mentén értelmezhető folyamattá. Esetében az állandó munkanélküliséggel való küzdelem, illetve az időszakos, nehéz fizikai munkák magyarázzák a munkával kapcsolatos siker és elégedettség-történetek hiányát, a munkáról szóló történetek töredezettségét.

értés, a kivívott szakmai elismerések hirtelen leértékelődnek vagy eltűnnek. Ha megvizsgáljuk, hogy interjúalanyaink hogyan értelmezik ezeket a nehézségeket és megoldásukat, azt találjuk, hogy a karriernarratívák esetében főként individuummként, aktív egyéni cselekvőként jelenítik meg magukat interjúalanyaink. A felmerülő nehézségek nem tematizálódnak a magyarországi munkaadók és munkavállalók, valamint a bevándorlók szembenállásaként. Azok a hátrányok, amelyekkel az áttelepülés során szembesülnek, és amelyek a szakmai lemaradás, a ranglétrán való lecsúszás, a szakmai újrakezdés kényszerének kategóriáiban értelmeződnek, nem vonják maguk után a kollektív azonosságok megidézését. Az elbeszélések középpontjában az áll, hogy egyéni erőfeszítésekkel hogyan sikerül ezeket a hátrányokat leküzdeni, olyan egyéni döntéseket, aspirációkat feltételező kategóriákban megfogalmazva, mint a versenyképes tudás, folyamatos tanulás, átképzések, önfeljesztés.

Az ember átjön, és rájön, hogy nemcsak a világot nem érti, hanem nincs versenyképes tudása sem, elhalad a világ mellette, és nem halad semmire. Én három évig dolgoztam egy szervizcégnél, ahova jöttem. Utána munkanélküli lettem, elkezdtem tanulni. Hát számítástechnikát. Mivel otthon is szerszámgéptervező voltam, itt azért még egy félévet felvettem ilyen számítógépes tervezést. Aztán rájöttem arra, na és akkor a sorsom úgy hozta, hogy újságnál helyezkedtem el, hirdetésszervezőként. Számítástechnikai lapot csináltunk. Ott is az volt, hogy az ember beszél valamiről, amit nem ért. Aztán ezért beiratkoztam a Gábor Dénesre, és elvégeztem. Kopaszon, ősz hajjal, ősz szakállal. Csak úgy néztek, hogy mi van. És én azt hiszem, hogy még egy-két évem van, hogy tanulásal olyan mértékű versenyképes tudást szedjek össze. Szándékom volt még egy MA-t rátenni, még nem tettem le róla. Gondoltam, jövőre itt a Műegyetemen elkezdem a Mastert. Igyekszem utolérni, hogy legyenek lehetőségeim. (Gyula)

A szakmai önmegvalósítás mellett, azokkal összefonódva találjuk az anyagi biztonság megteremtésének sikertörténeteit. Ahogy azt fent is említettük, az anyagi nehézségek, a létbizonytalanság elleni küzdelem több interjúban megjelenik, ezek azonban a „szakmai előrehaladás” narratívákhoz hasonlóan nem vezetnek ahhoz, hogy válszóloink etnikai vagy más kollektív kategóriák segítségével jelenítsék meg magukat. Az anyagi nehézségekről szóló szövegek legtöbbször

egyéni küzdelmeket mutatnak be, arról szólnak, hogy rengeteg munkával, kitartó próbálkozással, rátermettséggel hogyan sikerül végül úrrá lenni ezeken a helyzeteken. Ezekben a történetekben irrelevánsak a csoportazonosságok: sem az eltérő állampolgárság, sem a származás különbsége nem tematizálódnak.²¹

Itt kezdődött a szokásos dolog, amit mindenki végigjár, álláskeresés, szocialista vállalatoknál, kevés fizetésekért. Mint mérnök 8500 forintot kerestem, aztán villanyszerelőként 10000 forintot. 2 bőrdöm volt, amivel eljöttem otthonról, az egész vagyonomat mindig magamnál tartottam. A kollegák gyerekeinek matek korrepetálást tartottam, így sikerült félretenni 5000 Ft-ot. Vicces volt a dolog. Mit meséljek. [...] Még konduktornak, a Pető intézetbe is jelentkeztem, azt hittem menetjegykezelő, el nem tudom mondani mikre jelentkeztem. Végül bejött az ötös a lottón, felvettek Gödöllőre egy kft-hez, indulófélben levő kft volt. Onnantól kezdtem révbe érni. (Bálint)

Önmagában is érdekes, hogy – a fentiekkel szemben – interjúink harmadában a migráció és az azt követő időszak belesimul a munkával kapcsolatos élettörténetbe: a fejlődéstörténetek közül néhány esetben a migráció és az azt követő időszak nem jelentett törést, mélypontot vagy átmeneti, bizonytalan állapotot: a szakmai előrelépés illetve a szakmai pályáiv magától értetődő követése, illetve a jobb anyagi helyzet szempontjai kapcsolódnak ezekhez a helyváltoztatásokhoz.

Közben elkezdtem dolgozni egy műszergyártó cégnél, itt Budapesten, és nagyon tetszett. Ez is volt az egyik fő oka, hogy itt maradtam, mert egyből olyan érdekesnek láttam a munkát, ahhoz képest, amit otthon csináltam. (Attila)

Jelentősen eltér az anyagi sikerek és a szakmai önmegvalósítás kariertörténeteitől az a keret, amelynek segítségével egyik interjúalanyunk a foglalkozási mezőben elfoglalt helyét értelmezi. A hivatástudat nar-

²¹ Interjúalanyaink közül egyetlen egy mutatta be a szakmai és anyagi nehézségek legyőzésének mai napig tartó kudarcát: János, akinek munkáról szóló történetei töredezetek és a szegénységről, munkanélküliségről, nehéz, alacsony státusú munkákról szólnak, Kolozsváron a magyarok ellen, Budapesten pedig az erdélyiek ellen táplált előítéletekben látja gyökerezni problémáit.

ratívát egy magyartanártól halljuk arról, hogy előbb az erdélyi magyar kisebbségi kultúra ellen fellépő diktatórikus rendszerben majd abból a rendszerváltás utáni Magyarországra érkezve hogyan próbál pedagógus szakemberként az értékek védelmében, illetve a magyar kultúra és identitástudat szószólójaként fellépni. Küldetéstudat narratívájának központi eleme a „magyar identitástudat” és Magyarország, illetve Erdély lakosainak ehhez való viszonya.

1989 szeptemberében telepedtem át, megkínzottan, megfáradtan érkeztem Magyarországra, ahová hitem szerint csak a pedagógusi mivoltomat hoztam, amiről azt hittem, hogy az érték, ahol aztán szembesültem azzal, hogy nem úgy érték, ahogy azt én gondolom. [...] 89 októberében, egy volt egyetemi tanárom mondta, hogy keresnek egy gimnáziumba félállásba magyartanárt, megjelentem, örömmel fogadtak, a legrosszabb osztályokat leadták, azt vállaltam, úgyhogy volt egy félállásom, január egytől teljes állásban dolgoztam már, és azóta is ott vagyok. Nyugdíjas tanárként, egészen tavalyig teljes állásban, közalkalmazotti jogviszonyom teljes megtartása mellett, idéntől félállásban. Megkezdett osztályokat pedagógiai erkölcsösség az, hogy végigviszi az ember, várhatóan jövőre is félállásban fogok dolgozni. Nem tudok az iskolától elszakadni, megtartóerő volt számomra és az is maradt az iskola. [...] Itt nagyon sok a látvány, kevés a tartalom, nem beszélve a magyarországi tartalmi elemekről, identitástudatról, ami nem érték. Ez nem érték. Lehet, hogy iskolánként változik, és az amit elmondok, az nem a mi iskolánkra jellemző, hanem az egész magyarországi oktatási rendszerre. (Árpád)

Az anyagi helyzetről szőtt elbeszélések helyhez kötött kollektív identitásokat is megidézhetnek: amennyiben a boldogulás tapasztalata a társas környezet elutasításával kapcsolódik össze, megjelenhet a sikeres, minden környezetben boldoguló erdélyiekre irigy magyarországiak toposza. Ehhez kapcsolódóan paradox módon az egyéni (anyagi/szakmai) előrelépés szövegeiben is fellelhető az erdélyieknek lenni kollektív kategóriája, méghozzá az „egyedül is mindig jól boldoguló erdélyiek” képeiben. Ennek alaposabb bemutatása azonban már a következő rész tárgya, ugyanis az anyagi és szakmai irigység impulzusai interjúalanyaim számára soha nem a munkahelyi környezetükből – munkatársaiktól, feletteseiktől – érkeznek, hanem a személyes ismeretségi körön kívülről: személytelen interakciókból, a tágabb közvélemény részéről.

Láthattuk, hogy a munka világában boldogulás egyéni története interjúalanyaink esetében jelentősen eltértek a vendégmunkás léttel járó tapasztalatoktól. Élettörténetük elmesélése során azonban – a vendégmunkásokhoz hasonlóan – több interjúalanyunk számára központi jelentőséget kapott a magyarországiaktól való elkülönböztetés, amely különbséget a kultúra nyelvén – sokszor az etnicitás – segítségével fogalmazták meg. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a vendégmunkásokhoz képest milyen hasonlóságok illetve különbségek fedezhetők fel abban, ahogy interjúalanyaink önzonosságukat meghatározzák; továbbá arra is választ keresünk, hogy milyen társadalmi és egyéni tényezők magyarázhatják ezek megjelenését.

Ennek megfelelően a kategorizációs minták elemzése során figyelmünk fókuszában állt egyrészt a különbségtevés tartalma, a különbözőség alapjául szolgáló dichotómiák, másrészt a különbségtevés helye, kontextusa az élettörténetben. Azokat a tapasztalatokat írjuk le, amelyeket interjúalanyaink jellemzően a magyarországi–erdélyi kategóriarendszer megidézésével interpretálnak. Ezek olyan események, élethelyzetek, amelyek az azonosság-másság történeteit beágyazzák, az élettörténethez horgonyozzák. Ezzel párhuzamosan az ezekhez kapcsolódó esszencializáló narratívákat is bemutatjuk.

Elsőként a társas kapcsolatok kiépítésének nehézségei, kudarca és az ezekhez kapcsolódó különbözőség-narratívák kerülnek bemutatásra. Ezt követően azokat a történeteket mutatjuk be, amelyek a kívülről érkező kategorizáció elbeszélései, azon tapasztalatoké, amelyek során a beszélő a környezete szemében Másikként tételeződik. Részletesen elemezzük a külső kategorizáció azon helyzeteit, amelyeket az etnikai elutasítás, a nemzeti szolidaritás megtagadásának tapasztalataiként mesélnek el interjúalanyaink, valamint az etnikai sérelmi narratívát, amellyel interjúalanyaink ezeket a helyzeteket értelmezik. Végezetül megkísérelünk számba venni néhányat azon tényezőket és mechanizmusok közül, amelyek az azonosság és különbözőség e történeteinek létrejöttét vagy éppen hiányát magyarázhatják.

Közösségközpontúság és individualizáció

A belföldi illetve nemzetközi migrációs mozgások rendszerint inkább iparosodott és modernizálódott területek, főként városok felé irányulnak.²² Emiatt a migráns-élettörténetek különbözőség-tapasztalatának egyik alapmotívuma az életvilágok individualizációs-modernizációs tengelyen megélt különbözősége. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor erdélyi bevándorlók történeteiben részletesen elemezte ezeknek az individualizációs különbségeknek az elemeit.²³ A közösségi értékek, a közösségi részvétel háttérbe szorulása az egyéni boldoguláshoz képest (a magánélet informális és a munka jóval formálisabb társas kapcsolatainak különválása, az anyagi javak felértékelődése a közösségi szolidaritással szemben, az időbeosztás és időfelhasználás szabályozottsága, annak emberi kapcsolatokra gyakorolt hatása) gyakori alapja a különbözőség elbeszélésének.²⁴

Itt mindenki fut a pénze után, el van havazva, nincs idő semmire. Olyan barátság, mint régen, olyan nincs. [...] Kertes házban mindenki tolja a fűnyírót, vágja az ágakat, de a munkahelyen sem lehet igazi barátságokat kötni. Biztos van, akinek sikerül, nekem nem. Olyan, hogy összejárjunk a kollegákkal, olyan nincs. Megint visszajutottam oda, ahol kezdem, önző nép. Még az időt is sajnálja egyik a másiktól. (Bálint)

Az elkészített interjúk alapján nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy az így elbeszélt individualizációs különbségek milyen földrajzi helyekhez, vagy társadalmi csoportokhoz köthetők. A narratívákat vizsgálva azt találjuk, hogy noha interjúalanyaink mindannyian erdélyi városokból, megyeszékhelyekről érkeznek Budapestre, érdekes módon az individualizáció mértékének különbsége jellemzően nem értelmeződik

²² Douglas S. Massey – Joaquín Arango – Graeme Hugo – Ali Kouaouci – Adela Pellegrino – J. Edward Taylor: Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, No. 3, 1993. 431–466.

²³ Kapitány Gábor – Kapitány Ágnes: Kultúrák találkozása – Kultúraváltás. In: Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. Budapest, MTA PTI, 1996. 67–95.

²⁴ Az individualizáció jelenségeinek, folyamatainak értelmezése nem tartozott a kutatás fókuszához, annak mélyreható elemzése egy további kutatás tárgyát képezheti.

a vidéki város – főváros ellentétpár segítségével.²⁵ Az azonosság-másság fenti történeteiben legtöbbször dichotóm erdélyi-magyarországi szembeállítást találunk.

A különbözőség tapasztalatának alapját képezheti az a társadalmi változás, amely a második világháborút követően kezdődött, és az azt követő évtizedekben teljesedett ki Magyarországon. Hankiss Elemér és kutatócsoportja az 1970-es évek végén kezdték el értékszociológiai vizsgálódásaikat, amelynek eredményeit az atomizáció és individualizáció fogalmaival írták le.²⁶ Míg a depolitizáció és klientelizáció a romániai kommunista diktatúra évtizedeit is jellemezték,²⁷ a második gazdaság által lehetővé tett fogyasztói értékrend térhódítása, az anyagi javak életcélá t tett birtoklása az 1990-es évekig csak Magyarországon következett be.

A különbségek, amelyek a földrajzi elmozdulás, a helyváltoztatás történeteivel kerülnek elbeszélésre másfajta társadalmi folyamatok tükrei is lehetnek. A rendszerváltást követő demokratikus átalakulások, és a piacgazdaság megjelenése együtt járt a társadalmi dezintegráció bizonyos jelenségeivel, a bizalmatlanság növekedésével, a nem vérségi kapcsolatok fellazulásával.²⁸ Interjúalanyaink az 1990-es évek fordulóján változtattak lakóhelyet – a vándorlás során észlelt különbségeket tovább erősíthették ezek az 1990-es évek elejétől végbemenő strukturális változások is.

Ahogy az a fenti részletből is látszik, ezekkel a másság-történetekkel interjúalanyaink legtöbbször a személyes kapcsolatok kiépülésének kudarcát értelmezik. A beszélő a saját csoportját felértékeli, a külső cso-

²⁵ Korábban néhány interjút készítettem Budapesten tanuló egyetemistákkal; esetükben a különbségek egyik központi interpretációs keretét adta a vidék-nagyváros oppozíció.

²⁶ Hankiss Elemér: *Kelet-európai alternatívák*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1989. 53–58.

²⁷ Bodó Julianna Marc Garcelon elméletét idézi; bemutatja, hogy a romániai kommunista diktatúra alatt az egyének az állam uralma elől a privát szférába menekülve egy tradicionális életvilágot hoznak létre, amely életvilágot a kölcsönös függőségek hálója szövi át. Bodó Julianna: A nyilvános és a privát. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Pro-Print, Csíkszereda, 2000. 161–184.

²⁸ Angelusz Róbert – Tardos Róbert: A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Ríport 1998*. TÁRKI, Budapest, 1998. 237–257; Utasi Ágnes: A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok. *Századvég*, 2002. 2. sz. 3–25; Dávid Beáta – Albert Fruzsina: Kit nevez Ön barátnak? A barátság szociológiai megközelítésben. *Századvég*, 2005. 4. sz. 91–127.

porthoz pedig negatív jelzőket társít (*önző, magánakvaló, pénz-központú*). Mindezzel párhuzamosan esetenként megjelenik az „individualista” magyarországiakkal szembeállított „közösségibb” román képe. *„A román olyan, hogy ha az utolsó darab kenyere van, azt is megosztja a szomszédjával, itt nem.”* (Bálint) Az etnicitás fogalmának a helye ebben a különbség-narratívában az, hogy kijelöl egy referencia-pontot a társadalmi távolságok értelmezéséhez: egy már korábban ismert Mi-Ők viszony keretében helyezi el a „Mások”, a külső csoport egy újabb kategóriáját. Ugyanakkor, ezzel egyidőben a narratíva maga is módosítja és újraértelmezi a referenciaként idézett Mi-Ők viszony jelentését: a román és az erdélyi kategóriák az új kontraszt által közelebb kerülnek egymáshoz.

Az individualizációs különbségek említése során a határmegvonás egyéb formáival is találkoztunk. Interjúalanyaink egy része szintén tematizálta a kibocsátó és befogadó közeg közösségéhez való eltérő viszonyát egy asszimilációt elbeszélő narratíva segítségével folyamatában bemutatva azt, ahogy maga a beszélő kategóriát váltott, és átkerült az egyik csoportból a másikba.

A másik [furcsaság volt], hogy valakihez csak akkor mész el, ha először felhívod, és nem az hogy jövünk, hanem mikor jöhetünk, és ha azt mondja, hogy egy hónap múlva, akkor egy hónap múlva. Főleg azokkal, akikkel volt kapcsolatom Romániában, velük megváltoztam, ilyen szempontból. Anyám csinálja, hogy van kulcsa hozzám, és akkor néha ott van. És pár éve megemlékeztem neki, hogy jó lenne, ha telefonálna, amikor jön, és halálra megsértődött. Ő meg azt nem bírja felfogni, hogy mért kell telefonáljon. Én meg azt nem bírom, hogy nem szól. Az elején ezek voltak, amiket így. (Melinda)

Az elutasított és befogadott erdélyi

A politikai színtéren a határon túli magyarokról ellentmondásos kép alakult ki az utóbbi két évtizedben. Miközben 1988 óta a hivatalos politika a diskurzus szintjén felkarolta a kisebbségben élő határon túli magyarságot, a kulturális nemzet fontosságát hangsúlyozva, a szülőföldön való boldogulás eszméjét hirdetve újra és újra akadályokat állított a szabad vándorlás elé. A politikai közbeszéd bevándorlás-ellenessége erősödött a státustörvény, és még inkább a kettős állampolgárság

körül zajló politikai csatározások idején.²⁹ A politikai kettős kommunikáció mellett a gazdasági folyamatok sem kedveztek az Erdélyből érkezők megítélésének: a rendszerváltást követő gazdasági nehézségek, a növekvő létbizonytalanság az erdélyieket övező kezdeti szimpátia csökkenéséhez vezetett.³⁰ A kedvezőtlen közhangulatot fokozták azok a médiában megjelenő műsorok, amelyek a külföldieket és vendégmunkásokat rendszeresen deviánsként mutatták be.

A következőkben olyan történetekről lesz szó, amelyekben interjúalanyaink arról számolnak be, hogy a személyes környezetük őket idegennek, máshonnan (Erdélyből, Romániából) származónak tekintette.

Ahogy azt fent már említettem, a létbiztonság megteremtése, az anyagi boldogulás történetei összekapcsolódhatnak a környezet elutasításának a tapasztalatával. Többen számolnak be arról, hogy anyagi, szakmai sikerességük irigységet váltott ki környezetükben.

Az egyik kislány azt mondja, ő azért nem szereti az erdélyieket, [...] azért mert jönnek, mondja az egyetemista volt a kislány, és aztán már azonnal vezetők akarnak lenni. Azt mondja, utálok őket, mert mindenki vezető szeretne lenni. Van egy ilyesmi, van ismerősöm is, adja a névjegykártyáját, nem tudom hányfajta igazgató, na most lehet hogy valamennyire igaz, de meg vagyok győződve, hogy nem mindenki. (Árpád)

Ezek a történetek egyaránt tükrözik az 1990-es években a létbizonytalanságába sodródott emberek sikeresekkel szemben érzett frusztrációit; az erdélyieket övező, az 1990-es évek elejétől romló közhangulatot; valamint beszélgetőtársaink hajlandóságát arra, hogy az elutasítottságukat mint az idegennek szóló elutasítottságot interpretálják.

A munkahelyüket erdélyiektől féltő magyarországiak toposza mindössze két interjúban jelenik meg. Feltételezhetjük, hogy ennek részben az az oka, hogy interjúalanyaink legálisan vándoroltak be, és telepedtek

²⁹ Kántor Zoltán: Nemzet, nacionalizmus, státustörvény. In: Tamás Pál – Eröss Gábor – Tibori Tímea (szerk.): *Nemzetfelfogások*. Új Mandátum – MTA SZKI, Budapest 2005; Kántor Zoltán – Majtényi Balázs: A „kettős állampolgárság” – népszavazás, politikai vita, érvek. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2004/2005*. Temesvár, Szórvány Alapítvány – Marineasa Kiadó, 2005. 213–228; Feischmidt Margit válasza. Fórum a kettős állampolgárságról. *Kisebbségkutatás*, 2005. 1. sz. 33.

³⁰ Enyedi – Fábíán – Sik (2004) i. m.

le, nem az illegális, szakképzetlen munkaerőt is foglalkoztató szegmentált munkaerőpiacon helyezkednek el; a középosztálybeli (műszaki) diplomás pozíciókban kisebb a létbizonytalanság, az alkalmazottak kevésbé pótolhatóak illetve kevésbé felcserélhetőek egymással, mint a vendégmunkásokat is jelentős számban foglalkoztató iparágakban. Ezzel magyarázható, hogy amennyiben valaki be is számol ilyen tapasztalatról, az nem a munkaerőpiaci verseny személyesen megélt fenyegetése, hanem egy általánosabb társadalmi diskurzus leképeződése: nem interjúalanyaink munkahelyén, munkatársaikkal, feletteseikkel való interakciói során jönnek létre, hanem a tágabb társadalmi környezetből érkeznek.

Ezekben a helyzetekben az „erdélyi” (tényleges vagy képzelt) negatív konnotációját a beszélő a sokat dolgozó, a legnehezebb munkákat is elvállaló, talpraesett, „jég hátán is elbodoguló erdélyi” képének segítségével kapcsolja össze. Ez a narratíva egyrészt a kiszolgáltatottság és kizsákmányolás helyzeteit értelmezi újra úgy, hogy cselekvőként, kompetens egyénként, nem pedig áldozatként mutatja be magát a beszélő; másrészt, egy meritokratikus értékrendet idézve legitimációs alapot teremt az előnyösebb pozíció elfoglalásához. Ezt a legitimációs narratívát többféleképpen fogalmazták meg beszélgetőtársaink. A következő interjúrészlet azt mutatja be, hogy a beszélő hogyan távolodott el ettől a kezdetben elfogadott helyzetértelmezéstől, és hogy tette részben magáévá a külső csoport nézőpontját.

Volt olyan taxis megjegyzés régebben, hogy az erdélyiek jobban élnek. Sőt volt egy olyan, aki azt mondta, hogy azért élnek jobban, merthogy elvállalnak olyan munkát, amit egy magyarországi nem vállalna el. Ezt ő rossz értelemben gondolta, én ezt nem gondolom, azt viszont gondolom, hogy szerintem minimum két fajta erdélyi van: a szomorkodós, akivel én nem foglalkozom. De az, aki akar valamit, azokban van egy ilyen megoldom, jég hátán is megélek, lehull a hó, nem esik kétségbe, merthogy egy magyarországi hajlamos rá. Sokkal nagyobb a tűrőképessége, megoldó-képessége, talpraesettebb. Ugyanúgy, ahogy lehet nyomulásnak venni, hogy rátörsz valakire, meg lehet úgy venni, hogy szia, itt jártam, bejöttem, ugyanúgy azt is lehet nyomulásnak venni. Mert ha ugyanezt levetíted egy török-német dologra, akkor nyilván a német, nem örül annak, hogy a török nyolc helyett tíz órát dolgozik. Mert nyilván a munka értékét is rontja, és a németet ugye megérted. A magyarra meg azt mondd, hogy az erdélyit nem. Szóval ez nagyon, nem egy

egyértelmű dolog, hogy kinek van igaza. Vagy hogy van. Most már én is néha hajlamos vagyok, amikor az elején megvolt ez a sikersztori, és kvázi kipipáltam, hogy megcsináltam az életem, most már nem dicsekszem ennyire vele. Mert ezekben volt egy pár olyan kulcsmomentum, amikor a magyarországi azt mondta volna, hogy nem. (Melinda)

Az elutasíttottság és kizárás tapasztalatai mellett interjúinkban megjelennek a környezet általi elfogadás és befogadás elbeszélései is, azok a helyzetek, amikor a környezet szemében erdélyinek, székelynek lenni vonzó tulajdonság. Magyarországon a civilizálatlan és szegény Erdély képével párhuzamosan él az autentikus magyar kultúra bölcsőjének Erdély-képe is.³¹ Ennek az Erdély-romantikának az eredménye az a rokonszenv, amelyről több beszélgetőtársam is beszámolt migrációs történetében. Ha elfogadja ezt a vonzalmat, ekkor ez kevésbé tematizálódik, magától értetődő az élettörténetben.³² Ám erőteljesebb reflexió övezi akkor, hogyha a beszélő ezt a romantikus vonzódást, annak elfogadásával járó passzív szerepet visszautasítja:

Én ezt azért adtam fel, mert a papírférfj-jelöltem³³ belém szeretett, és én ezt nem akartam, hogy komolyan vevődjék. Főként azért nem, mert ő nem belém szeretett, hanem egy erdélyi menyecskébe. És tudtam, hogy én nem vagyok egy erdélyi menyecske típus, tehát én nem tudom prezentálni, amit ő belém álmodott ebbe a kapcsolatba...

Nem vagyok pl. házias. Ezt a pasit, egy táncházba vitt el valaki, turistaként voltam itt, és akkor mondták, hogy menjünk el a táncházba, és

³¹ Ennek forrásai és csatornáit pl. az Erdély-turizmus, a Duna TV műsorai, vagy a Wass Albert kultusz. Feischmidt Margit: A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben. In: Feischmidt Margit: *Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok.* Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció-és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs, 2005; Kürti László: *The Remote Borderland. Transylvania in the Hungarian Imagination.* State University of New York Press, New York, 2002.

³² Ha rákérdeztem, hogy jelentett-e hátrányt a származása, többször kaptam ellenkező választ: *voltak már ilyenek, hogy mennyire szeretik az erdélyieket, hogy kimondták, így. Meg voltak segítőkész emberek, pl. az az osztályvezető, aki engem felvett az első munkahelyemre, ő is szimpatizált az erdélyiekkel, és szerintem ez is közrejátszott abban, hogy felvett. Nem tudom mennyire, remélem, hogy nem csak azért.* (Attila)

³³ Az 1980-as években igen nehéz volt a kitelepedés legális útját járni Romániában, a lehetséges egéruak egyike volt egy külföldivel formálisan kötött névházasság, más néven papírházasság.

akkor elmentünk, és ugye egy erdélyi a táncházban, akkor arról van az embernek egy elképzelése, hogy milyen típusú. Én meg nem vagyok ilyen. Én meg azt éreztem, hogy ő abba szerelmes, akit ő a táncházban. Hamis elképzelés. Hogy otthon főzök, s népdalokat énekelek közben. Nem népies beállítottságú vagyok. (Melinda)

Interjúinkban a befogadás, a rokonszenv tapasztalatai kevésbé hangsúlyosak, mint az elutasítottság sérelem-történetei; és amennyiben tárgyalásra kerülnek sem jellemző hogy ezt a beszélő valamilyen kollektív kategóriával kapcsolja össze. Az erdélyiként való befogadás és elfogadás történetei a fent említettek mellett azokról a helyzetekről szólnak, amikor interjúalanyaink egy magyarországi kisebbségi közegbe kerülve meleg fogadtatásra találhatnak. Ilyenkor a kisebbségi léthelyzetre irányuló szolidaritás keretében értelmezik pozitív élményeiket, eközben pedig szembeállítják azokat az általános magyarországi tapasztalataikkal.

Végtelen rendes társaság volt ott a tsz-nél. Megjegyzem kilencvenöt százalékban horvátok voltak, nem magyarok, itteni horvát nemzetiségűek, akiket a magyarok Kanizsa környékén nem szerettek, én viszont nagyon. Ők meg tudták érteni az én régebbi kisebbségi voltomat, mert ők érezték, ha nem is annyira, érezték, hogy ők itt kisebbségnek számítnak. [...] Amikor mentem az utcán, igaz, hogy én is mindenkinek köszöntem, mindenki fogadta, százból kilencvenöt megállt velem beszélgetni, és hozzá hasonló dolgok. Én nem tudtam mindenkiről, hogy ki, de rólam mindenki tudta. (Károly)

Ezek a befogadás-történetek összekapcsolódhatnak a kettős kisebbség etnikai sérelmi narratívájával, amelyet a következő rész tárgyal.

Elutasítottság és etnicizálás – a sérelmi narratíva

Az előzőekben láthattuk, hogy interjúalanyaink jellemzően nem mutatják be magukat mint dolgozó migránsokat a különbözőség és azonosság kategóriáival. Mégis, interjúink jelentős részében a Fox és Pulay által leírt etnikai sérelmi narratíva központi elemként, hangsúlyosan van jelen. A migráns életutak egyik központi állomása azoknak az élethelyzeteknek, tapasztalatoknak az elmesélése, amelyeket interjúalanyaink a magyarságuk, a nemzeti szolidaritás megtagadásaként mutatnak be.

Ezek a történetek helyet adnak az azonosság-különbözőség etnicitásra épülő esszencializáló elbeszéléseinek.

A nemzeti kategóriákkal elbeszélte elutasíthatóság leggyakrabban a „lerománózás”-helyzetek – amelyben a beszélőt környezetében valaki a „román” jelzővel illette – bemutatásán keresztül jelent meg az interjúkban. A lerománózás-narratívák elemzése, mint tényleges vagy vélt etnikai stigmatizáció tapasztalata szinte az összes hasonló témájú munkában helyet kapott az utóbbi időben.³⁴ A lerománózás-helyzetek mellett ilyenek a határátlépéskor és az idegenrendészeti bürokrácia,³⁵ útvesztőiben átélt nehézségek (leghangsúlyosabban a magyar állampolgársági vizsga, illetve a hosszú és kiszámíthatatlan várakozási időszak), amelyeket válaszolóink etnikai keretben – magyarságuk elutasítása-ként – értelmezhetnek. Szintén ennek az esszencialista narratívának az egyik pillére a 2004. decemberében megrendezett népszavazás a határon túli magyarok kettős állampolgárságáról. *„Párhuzamot vonnék, hogy megint lerománózták a népet. A székelyeket. Megint lerománózták. Nagy tömegben lerománózták a testvérek. Vagy leszlovákozták? Vagy lejugózták? Mindegy hogy nevezzük.”* (Gyula)

Ahogy azt a lerománózással kapcsolatban korábbi kutatások is leírták, számos interjúalany az etnikai szolidaritás megtagadásának tapasztalatát úgy oldotta, hogy az elutasító-elutasított szerepeket felcserélve a magyarországiakat egy új magyarságfogalom alá sorolta be. Ezekben a történetekben a magyarországiak kevésbé magyarok, vagy egyáltalán nem azok,

³⁴ Rogers Brubaker – Feischmidt Margit – Jon Fox – Liana Grancea: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, 2006. 326–332.; Feischmidt Margit: A határ és a román stigma. i. m.; Fox (2003) i. m.; Pulay (2006) i. m.

³⁵ Az idegenrendészeti hivatal egy olyan szintér, ahol a különböző nem magyar állampolgárságú egyének a magyar állampolgárság megszerzéséért egymás mellett, és egymás ellen küzdenek. Az idő és a tér kontrollja, a várakoztatás, sorbanállás kényszere egy hatalmas teret hoz létre, ahol gazdasági tőkével rendelkezni (pl. megfizetni egy ügyvéd költségeit) előnyös pozíciót jelent. A hatalmi tér az etnikai hovatartozással összekapcsolódó gazdasági egyenlőtlenségekkel együtt az etnikai kategóriákban értelmezett alárendeltség tapasztalatát hozza létre, ez a frusztráció az etnocentrikus és xenofób gondolkodás mintáiban köszön vissza. *Volt olyan, hogy mentem a rendőrségre tartózkodási engedélyt meghosszabbítani, jött a ferdeszemű, „szia” „szia” s adta oda a nemtudommit az ügyintézőnek, s intette el, ment a dolgozóra „szia”.* Ugyanezt láttam az állampolgársági vizsgánál, ott állt egy kínai csajszi, tisztán emlékszem erre, ilyen kis diplomata táskával, ő már a többiek útját egyengette, szó szerint. (Bálint) Az idegenrendészet mint identifikációs mechanizmusokat generáló hatalmi tér elemzése egy külön kutatás tárgya lehetne.

míg az igazi magyarság hordozóivá az erdélyiek, határon túli magyarok, székelyek válnak.

Ezekben a narratívákban a nemzeti szimbólumok használatában észlelt eltérések, a (magyar) magaskultúra ismerete és szeretete, illetve a nyugati kultúrához való viszony a központi motívumok. A nemzeti szimbólumok használata (kitenni a magyar zászlót, a magyar címert, népviseletet hordani, a Himnuszt átéléssel énekelni, nemzeti ünnepeket tisztelni) számos interjúalanyunk számára a magyarországi-erdélyi szimbolikus határmegvonás egyik eleme.

A nemzeti ünnepeink, azokat mondjuk más tartalommal éljük itt meg, aki megéli. Aki a tökmagot köpi jobbra balra, amikor a Himnuszt énekelik, az biztos nem éli meg, az nem éli meg, mert mi mindig lelki vigyázásban álltunk, amikor meghallottuk a Szózatot vagy Himnuszt. Iskolában az történik, hogy nem énekelik a Himnuszt, hanem meghallgatják. (Árpád)

A határmegvonás másik eleme a magaskultúra, ezen belül a magyar magaskultúra ismerete és szeretete az erdélyiek és határon túli magyarok körében, ezzel szemben a magyarországiak, mint a nyugati (tömeg-) kultúra „nyugati világba asszimilálódó” fogyasztói jelennek meg: *„általában mindig a többségi nemzethez szoktak asszimilálódni. Itt a mi helyzetünkben azt mondjuk, hogy a nyugati kultúrához.”* (Árpád) Néhány esetben a nemzeti fogalomtárhoz való eltérő viszonyulás tematizálásától egyenes út vezet ahhoz, hogy beszélgetőtársaink az erdélyiek jobb, igazabb magyarságát hangsúlyozzák.

Nemrég voltunk külföldön, hát én elhatároztam, hogy ha megnyerem az ötösöt, akkor elmegyek innen, valahová. Mert itt nem lehet megmaradni magyarnak. A magyart itt már csak második idegen nyelvként tanulják. Hazudnak az ember szemébe, töltik a műsort a hülyeségekkel. Be sem kapcsoljuk, ott van letakarva. Nem tudom más hogy van ezzel, de én nagyon szomorúnak tartom. Lehet hogy más nem érti meg, de én másfél éve voltam itt, már rögtön kitettük a zászlót. Mert én 40 évig nem tehettem ki, mert vagy Romániában éltem, és ezért megöltek volna, vagy albérletben voltam. Most kint van. Nagyon szomorúnak tartom, hogy az emberek még az ünnepeken sem teszik meg, hogy kitegyék. Másikokat meg a Délvidéken ütik, ha magyarul megszólalnak. (Bálint)

A nemzeti beszédmódra, az etnikai kategorizáció használatára való fogékonyság az erdélyi kisebbségi társadalom kontextusában többféle forrásból ered. Az utóbbi kétszáz évben a magyar és a román közbeszédben, kulturális életben és politikában jelentős szerepet kaptak a nemzeteszmék gyakran ellentmondó értelmezései. A Ceaușescu-diktatúrában is igen erőteljes elem volt a nemzeti sovinizmus, ami a román állammal szemben erős ellenállást gerjesztett a kisebbségi magyarságban; másrészt a kisebbségi magyar társadalom is megteremtett egy kvázi nemzeti diskurzust a maga számára. Ez egyrészt a – helytől és időtől jelentősen függő – mindennapi etnikai kategorizációt³⁶ jelenti, „a kollektív mi-reprezentáció külön szótárát és grammatikáját”,³⁷ másrészt jelenti egy erdélyi magyar intézményrendszer létrehozását. Kántor Zoltán ezt úgy fogalmazta meg, hogy az erdélyi magyar társadalom „nemzetesülő kisebbség”.³⁸

Más szerep jutott a nemzeti tematikának Magyarországon. A belpolitikai csatározások során az 1980-as években, majd a rendszerváltás idején a magyar kulturális nemzet témája, a határon túl élő magyar kisebbség helyzetének tematizálása eszközzé vált a rendszerváltó elit kezében, amelyen keresztül kritizálhatta a fennálló rendszert.³⁹ Ezt követően is a politikai hadszíntér eszköztárának része maradt, mint egy olyan elem, amely segítségével a szereplők magukat a politikai mezőben pozicionálhatják.⁴⁰ A nemzeti szimbólumok jelentései átalakultak a különböző politikai szereplők kezében, létrehozva a nemzeti tematizáció egy plurális rendszerét, amelyben egymás mellett, a legitim jelentésekért egymással küzdel-

³⁶ A mindennapi etnicitás működéséről természetesen nem beszélhetünk általános terminusokban: függ a településtípustól, a földrajzi helytől, a település etnikai megoszlásától, a társadalmi-gazdasági státustól; emellett időben is változik. Más lesz tehát az 1990-es évek elején egy székelyföldi faluban, és más az ezredforduló Kolozsvárján. Gagyfi József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KÁM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996; Brubaker et al. (2006) i. m.

³⁷ Biró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1989–1995 között. In: Biró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák – Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998. 15–48.

³⁸ Kántor Zoltán: Nationalizing Minorities and Homeland Politics. In: Balázs Trencsényi – Constantin Iordachi – Zoltán Kántor – Cristina Petrescu – Dragoș Petrescu (eds.): *Nationalism and Contested Identities: Case Studies on Romanians and Hungarians*. Regio Books. Budapest, Iași, 2001. 249–272.

³⁹ Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete. Problémakatalógus*. Kalligram, Pozsony, 2004. 97–98.

⁴⁰ Szabó Ildikó: *Nemzeti tematika és politikai szocializáció*. MTA Doktori Értekezés. Budapest, 2006.

met folytatva több nemzeti tematizációs nyelv is megjelent. Másrészt a határon túli magyarok maguk is a politikai szimbólumrendszer részévé váltak.⁴¹ Valószínűleg pusztán a kisebbségi illetve többségi pozíció különbözősége önmagában elegendő lett volna ahhoz, hogy az etnikai-nemzeti hovatartozás különböző jelentésekkel bírjon egyazon kulturális nemzet két tagja számára. A magyarországi illetve romániai és erdélyi politikai mező folyamatai ezeket a különbségeket azonban jelentősen megnövelték, és a jelentéseket diverzifikálták. Mindezek a folyamatok hozzájárultak a nemzeti szimbólumok használatának kölcsönös félreértéseihez a befogadó közeg különböző nemzeti nyelvet beszélő tagjai és az áttelepülők között, hiszen utóbbiak esetében továbbra is a kisebbségeit beolvasztani próbáló diktatúra emléke maradhatott a meghatározó irányzéka azok jelentéseinek, míg előbbieket esetében e szimbólumok a napi politikai küzdelmek, azonosságok és elhatárolódások eszközeivé váltak.

A következő interjúrészlet jól illusztrálja azokat a nehézségeket, amelyeket a kisebbségi helyzetből kikerülők élhetnek át akkor, amikor szembesülnek a nemzetiség és etnicitás megváltozott jelentéseivel.

Ez a legnagyobb baj, itt mindenki lehet bármi, Magyarországon bárki lehet kínai, lehet román, lehet tót, vagy lehet mittudomén szerb, de ha azt mondom, hogy én márpedig magyar vagyok, akkor már magyarokodok. Miért? Miért? Mert tulajdonképpen ez van. Ez van. Ha én kiteszem a magyar szentkoronát, vagy a magyar címet, akkor engem leköpnék az utcán mer.....Büdös magyar, s leköpnék. A taxisofőr, itt a sarkon. (Károly)

Ezek a tényezők hozzájárulnak a nemzeti-etnikai fogalomhasználat félreértéseihez, így az állampolgárság és kulturális nemzet fogalmainak ellentmondásos összemosásához, összemosódásához. A lerománosítás, a határátlépés, a bevándorlási ügyintézés és a kettős állampolgársági népszavazás helyzeteiben az a közös, hogy mindegyikben az állampolgárság és etnikai hovatartozás, a politikai és kulturális nemzet ütköző fogalmi állnak középpontban. Míg a magyarországi közember, illetve az állam képviselőiként fellépő hivatalnokok a politikai nemzet fogalmán keresztül értelmezik ezeket a helyzeteket, erdélyi interjúalanyaink

⁴¹ Waterbury, Myra: *Ideology, Organization, Opposition: How Domestic Political Strategy Shapes Hungary's Ethnic Activism. Regio. Minorities, Politics, Society*. Vol. 9. 2006. 65–86.

számára mindez a magyar (kultúr)nemzeti identitásuk elutasítását jelentheti. Az 1990-es évek fordulóján Magyarországra vándorló diplomás emberek áttelepülésük előtt a nemzetesülő kisebbségi diskurzus célközönségébe tartoztak – számukra ez az elutasítás az önazonosság egyik központi idiómáját érintheti.

Másrészt a nemzet fogalomrendszerét mindennapi küzdelmeibe bevonó magyarországi politikai nyilvánosság ténylegesen kitermelheti az etnikai stigmatizáció gesztusait, jelentéseit is: Feischmidt Margit a kettős állampolgárság politikai vitája kapcsán reflektál a politikai xenofóbia megnyilvánulásaira.⁴² Részben a nyilvánosság diskurzusaira épülve a mindennapi beszéd is működésbe hozhatja az etnikai kirekesztés és stigmatizáció mechanizmusait: Fox és Pulay bemutatják, hogy a magyarországi munkások és az idegen állampolgárságú vendégmunkások munkaerőpiaci pozíciójának viszonya hogyan tükröződik a „román stigma” működésében.⁴³

Az „igazibb” magyarság narratívája tehát a vélt vagy tényleges negatív külső kategorizáció sérelmi helyzetét hivatott orvosolni, a megkérdőjelezett dimenzió mentén helyreállítva a sértett fél önértékelését. Ugyanakkor, az autentikus magyarság narratívája önmagában is létrejöhet, a negatív külső kategorizáció tapasztalata nélkül: a nemzeti szimbolika kisebbségi illetve többségi (plurális) használatának eltéréseit érzékletesen kifejezheti. Ezen narratívák megalkotásához az erdélyi migránsok a magyarországi nyilvánosságban is elterjedt fent említett autenticitás-diskurzusok eszköztárából is meríthetnek.

Meglepő, hogy az autentikus magyarság esszencialista narratívájában alig tükröződik az a pluralitás, amellyel a magyar közéletben a nemzet témaköre tematizálódik. Elenyésző az olyan utalások száma, amely a magyarországiak egyes csoportjai közt (pl. a „nemzeti érzelműeket” kiemelve) az etnicitás alapján tenne különbséget. További kutatásokat kívánna választ találni, hogy magyarázhatja-e ezt a nem-migráns magyarországi kapcsolatok hiánya, vagy az, ha a narratíva az erdélyiként átélt negatív tapasztalatokat értelmezi (és ez a központi szimbolikus határmegvonást az erdélyiek és egy külső csoport közt rögzíti).

Ahogy Pulay is bemutatta a „lerománózás” elbeszélések kapcsán, az etnikai elutasítottság narratív mintája nem szükségszerűen konkrét,

⁴² Feischmidt Margit válasza. Fórum a kettős állampolgárságról. i. m.

⁴³ Fox (2003) i. m.; Pulay (2006) i. m.

egyéni átélte helyzetek lenyomata.⁴⁴ Gyakran a saját, személyes tapasztalat hiányzik, mégis, a beszélő ismeri és felhasználja az etnikai elutasítottság történeteit saját helyzetének értelmezéséhez. Az etnikai sérelmi narratíva készen kapott minta, amely a személyes élettapasztalatoktól elvonatkoztatva alkalmas lehet az etnikai sérelmi helyzetektől különböző személyes nehézségek interpretálására, elbeszélésére. Válasz lehet az idegennek szóló előítéletekre, a közvetlen társas környezetből érkező, vagy a tágabb közvélemény részéről megfogalmazott elutasító gesztusokra. Interjúinkban az erdélyi gazdasági dimenziók mentén elkülönítő, szegénységéért lenéző, vagy annak sikerére irigy magyarországiak képe gyakran szervesen kapcsolódik az etnikai sérelmi narratívához. Az etnicitás és a nemzet fogalmai erdélyi kisebbségi pozícióból érkezve megfelelő keretet jelenthetnek nem etnikai kategóriák mentén létrejövő elutasítás-helyzetek értelmezésére is.

Amikor a 16. kerületben esztékában elmentem orvoshoz, és egy adott pillanatban egy diplomás ember azt mondja nekem, egy diplomás embernek, hogy beszéljek már magyar akcentussal, ne románul. Na ezt nem fogom neki elfelejteni. Ez volt 92-ben, 2 évvel azután, hogy itt éltem. Kijöttem 90-ben és első hét azzal telt, hogy mentem intézni az iratokat, útlevét, személyi, hát a harmadik kerületi rendőrséghez mentem be, amikor jöttünk ki, azt mondja a rendőr elvtárs, feszített egy ekkora ember az ajtónál, mondja, na jobb a vajas kenyér, mint a zsíros kenyér? Szó szerint. Úgyhogy itt is megkaptuk. De az előző az Ikarusban is a főnököm nem rosszindulatból, csak elszólásból volt, rákérdezett egyszercs, hogy hogy is van az, hogy a román magyarok? (Bálint)

Egy másik jellegzetes példa a barátságok, társas kapcsolatok kudarcának összekapcsolása a magyarként való elutasítottság történeteivel. Az elbeszélésekben az elutasítás különböző társadalmi szintereken átélte tapasztalatai összefonódnak; ebben a sérelmi narratívában a magyarabb, kulturáltabb erdélyiek illetve a közösségibb, önzetlenebb erdélyiek ön-reprezentációi kölcsönösen értelmezik, erősítik, és legitimálják egymást.

Fontos látnunk, hogy az interjúban azok a témák, amelyekre az etnikai sérelmi narratíva építkezik, nem csupán az esszencialista különbözőség történeteiben kapnak helyet. Számos élettörténetben a lerománózás,

⁴⁴ Pulay (2006) i. m.

az állampolgársági ügyintézés vagy a közélet bizonyos eseményei másfajta keretben kerülnek tárgyalásra, gyakran az otthon maradó, vagy áttelepült erdélyi ismerősökkel, családtagokkal való feszültségek, konfliktusok kapcsán. Több interjúalany úgy beszélt a „lerománózásról”, hogy közben etnikai stigmatizáló hatásától megfosztotta a tapasztalatot: hivatkozott eközben a cselekvő szándékaira („viccből mondta”, „nem úgy mondta”) illetve a helyzet extremitására („részek voltak”). Egy másik interpretációs stratégia volt a helyzet újraértelmezése a társadalmi pozíció mentén. A társadalmi hovatartozással, iskolázatlansággal, butasággal magyarázva a sértést a szerepek felcserélődnek, a stigmatizálás aktusa jelentőségét veszti.

Ugyanígy megtaláljuk a bevándorlási folyamat, vagy az állampolgársági népszavazás alternatív értelmezéseit is. Az utóbbi esetében a nemzeti esszencialista beszédmóddal szemben leginkább a politikai játzsma, politikai manipuláció narratívája jelenik meg.

Rám nagyon megsértődtek az erdélyi ismerőseim, mert amikor szavazás volt, igen-nem izé, akkor nem mentem el szavazni. Hogy hogy nem mentél? S ha elmentem volna, és nemmel szavaztam volna, mit szóltál volna? Na mondom, ezért inkább el sem mentem. [Nevet] Hülye kérdésre csak hülye választ lehet adni, akkor már inkább nem megyek el, tudod? [...] De ezzel azért nem vagyok túl sűrű jelenség az erdélyiek körében. (Géza)

Ami közös ezekben a történetekben, az az, ahogy az erdélyi önazonosítást aktiválják: a beszélő véleménye megfogalmazása során gyakran reflektálni kényszerül erdélyi mivoltára, arra, hogy véleménye eltér, miért tér el a beszélő által dominánsnak érzékelt „tipikus erdélyi” narratívájától.

A sérelmi szövegekkel szemben megfogalmazott vélemények szimbolikusan elhatárolják a beszélőt az erdélyi kategóriájától. Éppen ezért ezek alkalmazása egy stratégia lehet a beszélő részéről, amellyel magát egy csoporttal azonosítani, vagy attól megkülönböztetni igyekszik; ugyanakkor ezek vállalása gyakran nehezen elbeszélhető feszültséget okoz az egyén önbemutatózásában. A következő interjúrészletben azt láthatjuk, hogy a kettős állampolgársági szavazás kapcsán hogyan próbálja a beszélő egyszerre megfogalmazni szembenállását az áttelepedés során hátrahagyott közeg elvárásaival, és egyszerre elutasítani az állásfoglalást, ezzel elkerülve a konfliktust.

Ezért is nem jó az, hogy hogy mondjam, úgy érzem, nem szabad egy itt élő magyar családtagnak egy ott élővel politikai vitába bonyolódni, mert csak terheli a családi kapcsolatokat. [...] Én az hogy 16 éve én itt élek, aki csak 5 évvel régebb is él itt, aki az előző rendszerben is élt, annak inkább lehet beleszólása, én úgy érzem, nekem annyira nem. Nem éltem át, hogy milyen volt a 80-as években Magyarországon élni, hogy milyen volt utána, az egy más dolog. De új emberként becsöppentem az országba, teljesen másképp élem meg én a mindennapokat, vagy éltem meg az első jónéhány évet, mint egy itt született ember. Ő megélt valamit, nekem van egy véleményem, de az, hogy előtte milyen volt, és mennyi változás történt az országban, az jobban látja, aki itt élt mint én. A politika egy nagyon bonyolult dolog, és nem is szerettem sosem. És ha valaki foglalkozik vele, olyan tegye, aki ért hozzá. Mert így könnyű, hogy nézem a tévét, és mondok valamit. Ezért is én kerülöm. Apukám szokott időnként mondani valamit, és akkor én mondom, hogy igen, úgy van. (Anna)

Az etnikai sérelmi narratíva lehetséges pilléreinek, az elutasítottság helyzeteinek ilyen értelmezései együtt járnak az esszencializáló etnikai különbözőség, az igazibb magyarság narratívájának hiányával. Másrészt annak megidézésével párhuzamosan, együtt járhatnak az attól való explicit egyéni elhatárolódással. Az interjúkban megtalálható az etnikai esszencializáló narratíva egy olyan változata is, amely a magyarországi-erdélyi megkülönböztetést földrajzi határok mentén úgy írja felül, hogy a beszélőt elhatárolja az autentikus magyarság hordozóitól. Ekkor a magyarsághoz fűződő viszony csoportok között érzékelt különbségei többször a Kelet-Nyugat diskurzív mintája szerint kerül tárgyalásra.⁴⁵ Ezekben a narratívákban a beszélő a székelyeket jelöli meg mint a nemzeti szimbólumokhoz jobban kötődő csoportokat. A fokozott nemzeti érzés ekkor összefonódik a barbarizmus, primitívség képzeteivel.

Az Erdély nyugati részén élők sokkal nyitottabbak, tájékozottabbak, sokkal rugalmasabbak voltak, mint a székelység, akik egy elzárt közösség, próbálta a saját hagyományait őrizgetni, és olyan csökönyösen, hogy néha mér ettől volt hülye. [...]

⁴⁵ Attila Melegh: *On the East-West Slope. Globalization, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*. Central European University Press, 2006.

Székelyföldön úgy volt egészen 90-ig, hogy kiderült utána, hogy minden második házban megvolt a magyar zászló elrejtve, meg mittudoménmi, mert én annyi régi magyar zászlót előkerülni, 50–100 éves zászlók, olyan helyen őrizték, hogy képesek voltak 2 mestergerenda közé, ott vészelt át 30–40 évet, elővették, kibontogatták, magyarkodtak. Én mondjuk nem szerettem ezt sem igazából. Én nem vagyok híve ilyen túl nemzetieskedő, sem magyar, sem román, sem egyéb, nem igazán szeretem. (Géza)

Minták és mintázatok

Az eddigiekben a migráns élettörténetek munkával kapcsolatos elbeszéléseit vizsgáltuk meg, és azt találtuk, hogy ezek főként individuális sikertörténetek. Ezt követően olyan epizódokat azonosítottunk, amelyekben jellemzően a migrációhoz kötött kollektív azonosságok jelennek meg, mindenekelőtt az erdélyi-magyarországi megkülönböztetés. Ezek főként a társas kapcsolatok kialakításának nehézségei, valamint a szűkebb-tágabb környezetből érkező elutasítás tapasztalatai kapcsán fogalmazódtak meg. A történetek helye, fontossága és értelmezései jelentősen eltértek a különböző élettörténetekben; jelen részben megkísérelünk rámutatni néhány olyan tényezőre, amely e különbségekkel kapcsolatban állhat.

Elemzéseink során azt találtuk, hogy a kétféle módon – az erdélyi szervezeten keresztül illetve az internetes megkereséssel – mintába került interjúalanyaink között jelentős különbségek mutatkoztak. Míg munkájukról mindannyian individuális sikertörténeteket meséltek, a befogadó közegben a társas kapcsolatok kiépítésének kudarca, az erről szóló panaszok és csalódottság jellemzőbb az erdélyi szervezet tagjai körében. Az interjú módszer nem adott módot arra, hogy a társas beilleszkedést valamilyen objektív mércével mérve a kapcsolathálókat, kiterjedtségüket, sűrűségüket feltérképezzük, az azonban kijelenthető, hogy társas beilleszkedés szubjektív megítélése tekintetében különbségek találhatók a két alcsoport között. Míg az interneten megtalált emberek vándorlástörténetükben több barátságáról, szoros társas kötelékekről számolnak be, illetve azok hiányát individualista nézőpontból, elégedetlen tárgyalták, a szervezet tagjai számára a kapcsolatok, ha létrejönnek sem elegendőek, kielégítőek. Ez az eredmény nem váratlan figyelembe véve, hogy a migráns szervezetek részben a befogadó közeggel kiépített hiányos kapcsolatokat, az elvesztettnek vélt közösséget pótolhatják. A szervezeti tagság tehát strukturálisan

tükrözheti a társas kapcsolatok kiépítésének egyéni kudarcát, vagy a társas normák, a közösségi értékrend térbeli makrotársadalmi különbségeit.

Egy homogén migráns környezet megfelelő közeget jelenthet a migránsokat személyesen érintő elutasítás-tapasztalatok feldolgozására is, ez részben magyarázhatja, hogy a társas kudarcok mellett az erdélyinek szóló elutasítás sérelmei is inkább jelen vannak a szervezeti tagok élet-történeteiben. Az erdélyiek szervezetének tagjai többségükben az etnikai sérelmi narratíva kereteit használva mutatták be magukat. Noha munkájukról ők is egyéni sikertörténeteket meséltek, ezek a migrációs élettörténetben kisebb hangsúlyt kaptak az elutasítás, a társas kudarcok tapasztalatához képest. Utóbbiak gyakran a fent leírt etnikai-nemzeti keretben kerültek elbeszélésre, azaz beágyazódtak olyan kollektív identitásokhoz kötődő elbeszélésekbe, amelyek a magyarsághoz való viszony különbségéről, az erdélyiek „igazibb” magyarságáról szóltak. Az erdélyiséget az igazibb magyarsággal felruházó narratíva az elutasítás és társas kudarcok élménye nélkül is elbeszélésre kerülhet, mint pl. a magyartanárpár Árpád hivatás-élettörténetében.

Az etnikai sérelmi narratíva viszonylag egységes mintája részben azért jöhet létre, mert az erdélyiek diaszpóráközösségei (mint amilyen az általunk kiválasztott szervezet is) megfelelő helyszínt biztosítanak a megerősödéséhez, fennmaradásához. Ahogy azt fent is láttuk, ezek a helyszínek részben olyan emberek közösségei, akik kevésbé illeszkedtek be nem-migráns társas közegekbe, vagy kevésbé elégedettek meglévő kapcsolataikkal. Így az elutasítottság és különbözőség élményét a résztvevők újra és újra átbeszélik, újra és újra megalkotva, frissen tartva az etnikai fogalmakkal értelmezett sérelmi történeteket.⁴⁶ A szoros társas kapcsolatok hiánya megnehezíti, hogy ezek az általánosító esszencialista narratívák a mindennapi tapasztalatok hatására megkérdőjeleződjenek.

Az internetes kapcsolatépítő oldalon keresztül az identifikációs narratívák szélesebb palettájával találkoztunk. Jellemzően olyan elbeszéléseket találtunk, amelyekben az erdélyiség csak töredékesen vagy egyáltalán nem jelenik meg, az élettörténet, – mind a munka, mind pedig a társas interakciók és beilleszkedés – az életük irányítását kezükbe vevő egyéni cselekvőkön kerülnek bemutatásra. Ezek az élettörténetek főként sikeres

⁴⁶ 2005 tavaszán több hónapig rendszeresen látogattam az erdélyi migránsok szervezetének közösségi eseményeit. A tagok egymás közti beszélgetéseiben rendszeresen megjelentek, tematizálódtak – a közéleti eseményekre, vagy a személyes tapasztalatokra reflektálva – az azonosság és különbözőség narratívái.

karriertörténetek, amelyek összefonódhatnak a társas beilleszkedés elégedettség-történeteivel. Amennyiben érintik azokat a tapasztalatokat, élethelyzeteket, amelyekre az etnikai sérelmi narratíva épül, interjúalanyaink gyakran az etnikai sérelmi narratívával szembehelyezkedve, attól elkülönülő módon fogalmazták meg saját magukat. Az erdélyieket övező előítéleteket a beszélő is magáévá teszi (vagy legalábbis önkritikusan viszonyul hozzájuk), a lerománózás személyes tapasztalata hangsúlyozva hiányzik, vagy stigmatizáló éle eltűnik, a közéleti-politikai események külső, kritikai nézőpontból jelennek meg, az erős magyarság-tudat pedig egy külső csoport attribútumává válhat. A beszélő többféle határ-megvonási stratégiát követhet: bemutathatja, hogyan kerül át egyik csoportból a másikba; a határt eleve úgy definiálhatja, hogy ő az erdélyivel szemben, kvázi-magyarországiaként jelenjen meg; vagy többnyire (vallási) univerzalista elvekre hivatkozva kerülheti, és tagadhatja a szimbolikus elhatárolódást.

Az iwiwe is örülök, hogy sikerült bejelentkezni, mert így sikerült azon keresztül leveleznem az egyik unokatestvéremmel, akivel majd 30 évem nem láttuk egymást. Ő kint van Svédországban. Amikor én Magyarországra jöttem, ő Svédországba. [...] nem is tudom mikor találkoztunk, mert a szülők nem voltak olyan jó viszonyban. De most az iwiwen sikerült. [...] Alig hogy beléptem, a Gazdasági rádión beszélte az iwiw egy kitalálója, hogy szociológusok azért találták ki ezt, hogy a családtagok attól függetlenül, hogy hol vannak, megtalálják egymást. Hát, sikerült. Rákerestem a vezetéknevemre, így találtam rá. Négyet találtam, kettővel felvettem a kapcsolatot, a másik kettő meg még nem válaszolt, majd meglátjuk. Mert ez a név nem egy elterjedt név, itt Magyarországon, Franciaországban vannak sokan, meg Szenegálban. Franciául meg kéne tanulni. [...]

Ahogy azt mondtam, nekem ezen a Földön mindegy, hogy hol vagyok. Nekem ilyen szinten soha nem volt honvágyam. Mindenütt bárki-vel a lehető legrövidebb idő alatt próbáltam baráti viszonyt kialakítani, emberi hangnemben beszélni, tiszteletben tartva az álláspontját, de elvárva azt, hogy ő is tiszteletben tartsa az enyémet. Mert ahol úgy láttam, hogy nem, akkor odébbáltam. [...] Ha hazamegyek, akkor is jól érzem magam, de most itt alakítottam ki az egzisztenciámat. De ha holnap arról szólna a dolog, hogy menjek Szenegálba, az ottani név szerinti rokonokkal felvenni a kapcsolatot, és úgy érezném, hogy innen-től itt szeretném élni az életemet, akkor ott élném az életemet. Tehát. Nem

gondolkodnék rajta sokat, hogy jaj istenem most otthagytam Budapestet, jaj istenem, ott hagytam Romániát. A Földön élek, nem? (Péter)

Azok a szimbolikus határ-megvonási stratégiák, amelyben a beszélő magát mint atipikus erdélyit mutatja be, sokkal kevésbé öltenek egységes formát, mint a sérelem narratívák. Ennek egyik magyarázata, hogy társas kapcsolatainkban sokkal kevésbé szegregált egyénekről lévén szó, ezek a történetek sokkal kevésbé kerülnek folyamatos átbeszélésre, és kevésbé öltenek intézményesült formát.

Interjúalanyaink élettörténeteinek különbségei nem csupán a migráns szervezeti tagsághoz köthetők. A migránsok életkora a migrációs időszakban jelentősen befolyásolhatja a társas kapcsolatépítési lehetőséget, és részben magyarázhatja a fiatalabb interjúalanyaink sikeresebb társas beilleszkedését.⁴⁷ Az életkor továbbá kapcsolatban állhat az etnikai-nemzeti kategóriarendszer használatával: fiatalabb korban elvándorolva az egyén rövidebb ideig részesült az erdélyi „nemzetesülő” kisebbségi tematika szocializáló hatásából. Hipotézisként megfogalmazható, hogy generációs különbségek is lehetnek a nemzetesülő kisebbségi diskurzusok iránti fogékonyságban. További kérdésként fogalmazható meg, hogy az identifikációs mintákban mennyiben fedezhetők fel regionális különbségek a származási hely szerint.

Elemzésünk végén fontos megjegyezni, hogy az iwiw-es tagság a kutatásban a migráns hálózatokhoz nem feltétlenül kötődő egyének elérésének eszközét jelentette. Ezzel azt tudtuk megvalósítani, hogy ne kizárólag migráns közösségeken keresztül, vagy hálódba-módszerrel – tehát migránsok networkjein keresztül – találjuk meg interjúalanyainkat. Az, hogy az iwiw-tagság milyen kapcsolatban áll az egyéni (szocio-ökonomiai, vagy kulturális) jellemzőkkel, vagy mennyiben jelent egyben közösségi (akár migráns, akár migrációtól független közösségekben) tagságot, arról nem volt előzetes információm, és a kutatás is csak kis részben volt alkalmas ennek feltárására.⁴⁸ Éppen ezért az elemzés során elsődlegesen

⁴⁷ A 2002-ben bevándorolt népességre vonatkozóan az életkor és a kapcsolatháló összefüggéseiről lásd Gödri – Tóth (2005) i. m. 172., 177., 186.

⁴⁸ Eleve csak a román nyelvtudásukat feltüntetők kerülhettek be az interjúalanyok közé; a jelentős számú interjúttal visszaautasítóról nem állt rendelkezésre információ. Másrészt a teljes iwiw-es populációt tekintve is fontos lenne ismerni, hogy milyen társadalmi rétegek érik el az oldalt, illetve milyen típusú közösségek ágyazódnak be a hálózatba, milyen típusú közösségi kommunikáció és cselekvés helyszíne.

nem a két alcsoport összehasonlításának a célja vezetett – a két alcsoport megkülönböztetése csupán akkor került előtérbe, amint a migráns-közösséghez tartozás, vagy annak a hiánya mint az identitásformák megjelenésének egyik magyarázó eleme jelent meg. Ezzel azonban jelentősen leszűkítettük a magyarázatba bevont tényezőket. A jelenség komplexebb képét adná, ha a jövőben válaszolni tudnánk arra, hogy a szervezeti tagság, illetve az internetes elérés mögött – a fent elemzett életkoron kívül – milyen tényezők mentén találunk homogén csoportokat. Így például további kutatás tárgya lehetne, hogy a migráns szervezetnek vagy az internetes közösségépítő oldal tagjának lenni mennyiben jelent hozzáfért esetleg szubkultúrákhoz, amelyek az életmódot, értékválasztásokat, az identifikációs mintákat jelentősen meghatározzák.

Összefoglalás

Dolgozatomban megkíséreltem az 1990-es évek fordulóján Erdélyből áttelepült diplomások két csoportjában megvizsgálni, hogy milyen származási helyhez kötött kategóriák játszanak központi szerepet a vándorlástörténeteikben: milyen tartalommal telik meg az erdélyi-magyarországi ellentétpár, illetve milyen alternatív önazonossági formák jelenhetnek meg. Fox és Pulay erdélyi magyar vendégmunkások közt azt figyelték meg, hogy leginkább a magyar állampolgárság hiányából fakadó munkaerőpiaci egyenlőtlenségek és azok következményei hozzák létre a tapasztalatokat, amelyek segítségével az erdélyieket és magyarországiakat elválasztó szimbolikus határok létrejönnek. A két csoport különbségét a vendégmunkások az erdélyiek erősebb, igazibb magyarságát hangsúlyozva az etnicitás nyelvén fogalmazták meg.

A diplomások, akikkel interjúkat készítettem, nem számoltak be a munkaerőpiaci helyzet hasonló egyenlőtlenségeiről, mégis, köztük is megjelenhetnek a fenti önazonosságok. Az individualizációs különbségek, és a részben ennek következtében megtapasztalt nehézségek a társas kapcsolatok kialakításában, valamint a negatív külső kategorizáció helyzetei (az erdélyieknek szóló, vagy akként értelmezett elutasító gesztusok a szűkebb személyes környezet vagy a tágabb magyarországi közvélemény részéről) olyan tapasztalatok, amelyek az erdélyi-magyarországi megkülönböztetés pilléreivé válhatnak. Az etnicitás és nemzet kategóriáinak eltérő kisebbségi és többségi szerepe az erdélyi magyar „nemzetesülő” kisebbségi társada-

lomban, illetve a magyarországi plurális közéletben magyarázhatja részben az „igazibb magyarság” autenticitás-narratíváit.

Ez az etnikai esszencialista sérelmi narratíva azonban nem az egyetlen identifikációs minta interjúalanyaink élettörténeteiben. A vándorlástörténetek jelentős részében a beilleszkedés – beleértve a társas beilleszkedés – egyéni individualista sikertörténeteit találjuk. Ezen interjúk jelentős részéből hiányoztak a negatív külső kategorizáció helyzetei, illetve a beszélő azokat a sérelmi narratívától eltérően értelmezte; továbbá megjelenhetnek az esszencialista etnikai autenticitás-diskurzusoktól való elhatárolódás narratívái. Az etnikai sérelmi narratívához hasonlóan utóbbiak is megidézik az „erdélyi” kategória használatát: a beszélő magyarázza, hogy saját narratívája miért atipikus, miért tér el az erdélyiekre jellemző narratívától. Mindezek következtében az erdélyiek-magyarországiak esszencializáló megkülönböztetése kevésbé van jelen ezekben az élettörténetekben, és amennyiben szerepet is kap, ritkábban fogalmazódik meg az etnicitás nyelvén.

Tanulmányom végén igyekeztem felvázolni néhány olyan tényező szerepét, amely az önazonosság ezen mintázatainak hátterében állhat. A társas beilleszkedéssel összefüggésben a migráns szervezeti tagság egy lehetséges oka és okozata az etnikai sérelmi narratívák létrejöttének, fenntartásának. A migráció időszakában jellemző életkor, valamint a generációs különbségek szintén jelentős szerepet játszhatnak az identifikációs narratívák alakulásában.